

ЖИТТЄВИЙ І НАУКОВИЙ ПОДВИГ МИКОЛИ МИКЛУХО-МАКЛАЯ

*«Я дуже люблю Батьківщину
мого батька, Україну...»*

Микола Миклухо-Маклай

Микола Миклухо-Маклай (1846–1888) – всесвітньовідомий український вчений-антрополог і етнограф, нащадок славнозвісних запорізьких козаків. Микола Миколайович був першим науковцем, який доказав біологічну повноцінність людей всіх націй і рас.

Він незаперечно довів, що туземці в розумовому й моральному відношенні стоять не нижче цивілізованих націй; а коли й існує певна відсталість, то вона зумовлена історично, насамперед соціально-економічними умовами, колоніальним гнітом. Саме з цією метою Миклухо-Маклай здійснив 10 мандрівок до Папуа–Нової Гвінеї, Філіппін, Малакки, Австралії, Меланезії, Мікронезії тощо. Його науковий набуток обіймає понад 160 праць, переважна частина яких присвячена Папуа–Новій Гвінеї. Необхідно зазначити, що існує чотири Гвінеї: Папуа–Нова Гвінея, Екваторіальна Гвінея, Гвінея-Бісау та просто Гвінея. Папуа–Нова Гвінея розташована в Океанії, а інші три – в Африці.

З великим успіхом Миклухо-Маклай знайомив світову громадськість з результатами своїх досліджень (Берлін, Париж, Лондон). Перебуваючи в Лондоні, він почав наполегливо вивчати Біблію – Святе Письмо і поставив під сумнів теорію еволюції Дарвіна про походження людини від мавпи.

Слід зауважити, що Миклухо-Маклай не цурався свого українського походження, підтримував зв'язки з Україною: досліджував фауну моря біля Одеси і на Південному березі Криму, вивчав українські традиції на Київщині та загалом на Поліссі. Він знав рідну українську мову, любив свою батьківщину Україну, а у своїх статтях виступав в обороні її прав. І це в той час, коли царський уряд сказав, що ні України, ні української мови «не було, нема й не може бути». Нащадки Маклая живуть в Сіднеї і зберігають портрет свого знаменитого родича у барвистій вишиваній українській сорочці.

У 1898 році австралійський етнограф В. М. Кларк написав: «Пройдуть роки, десятиліття, зміняться покоління остров'ян, але ні папуаси, ні мешканці інших островів Океанії не забудуть його, бо він не лише ставав на їх захист, не вагаючись, а й робив набагато більше: стверджуючи в будь-якій людині людину, таким чином він відвертав диких від дикунства, пробуджуючи в людей найвідсталіших племен усвідомлене почуття людської гідності. Саме тому, велінням та обов'язком вдячної пам'яті, незабаром він стане для народів Океанії їхнім ідеалом і стягом». І на підтвердження цієї думки президент Індонезії Ахмет Сукарно в 1962 р. скаже: «В мій колекції картин є два полотна, особливо до-

рогі моєму серцю, – вони написані рукою легендарного Маклая, ім'я якого ми вимовляємо з такою ж повагою, як і імена тих, хто віддав життя за нашу свободу на полях битв».

Отже, Маклай залишився в пам'яті туземців народним героєм, про нього ходять легенди, папуаси вважають його своїм богом. Ми, українці, також можемо пишатися нашим видатним славетним земляком – Миколою Миклухо-Маклаєм – нащадком козацького роду, дослідження і відкриття якого належать усьому людству.

Батько Миколи, теж Микола, походив із Стародубського повіту на Чернігівщині. Його старший брат, Григорій, учився й товаришував з видатним письменником Миколою Гоголем. Саме Григорій розповів Гоголю історію про свого предка, Охріма Макуху, який разом зі своїми трьома синами, Омельком, Назаром і Хоמוю, воював проти поляків за визволення України. Але трапилося так, що Назар закохався в польську панночку і, зрадивши козаків, перейшов на польський бік. Осоромлені перед своїм товариством брати, Омелько та Хома, вирішили покарати брата-зрадника козацьким судом, викравши його з обложеної козаками фортеці. Вночі, пробравшись у фортецю, вони схопили Назара, зв'язали і поверталися вже назад. При виході наткнулися на польську варту. Виникла збройна сутичка. Кидаючись на поляків, Хома гукнув до Омелька, щоб той тікав геть, а він, Хома, затримає польських вартових. Омелькові, що ніс на спині зв'язаного Назара, пощастило втекти, а Хома загинув у нерівному бою. За зраду і смерть молодшого сина батько, Охрім, врасноручно вбив Назара. Цей реальний, історичний епізод використав Микола Гоголь у своїй повісті «Тарас Бульба».

Степан Макуха (прапрадід Маклая на прізвище Махлай) був хорунжим Війська Запорізького. За військову кмітливість та героїзм при облозі Очакова в російсько-турецькій війні отримав дворянський титул. Степан змінив прізвище Макуха на Миклуху, а замість Махлай став писати Маклай. Згодом сім'я Миклух візьме приставку Маклай – так з'явилося прізвище Миклухо-Маклай.

Родина Маклаїв була патріотичною. Батько мав освіту інженера-залізничника і працював на той час на будівництві Петербурзько-Московської залізниці, а пізніше – начальником Петербурзької залізничної станції. Він був знайомий з творчістю Тараса Шевченка, читав у рукописах поеми «Гайдамаки», «Катерина», «Кавказ», «Гамалія» і «Сретик». А коли почалося клопотання за звільнення Тараса Шевченка із заслання, він вислав нашому поетові 150 карбованців. За це батька Маклая у 1856-му році звільнили з роботи і мали судити, лише довідка лікаря про те, що він був хворий на сухоти (помер невдовзі), врятувала його від суду.

У жилах матері – Катерини Беккер – текла кров поляків і німців. Її батько приїхав до Росії під час війни з Наполеоном та так і залишився працювати хірургом. Катерина закінчила музичну школу, готувалася стати піаністкою, займалася музичною композицією, добре малювала портрети вугіллям і пейзажі аквареллю. Музику та живопис любив і батько Миколи. Чудові пейзажі олією виходили з-під його пензля.

В сім'ї було п'ятеро дітей. Музикою, живописом і літературою захоплювалися в родині всі, крім старшого брата Сергія, який з десяти років цілком присвятив себе юридичним наукам.

Микола народився 17 липня 1846 року, в Новгородській губернії, куди його батько мусив переїхати з України на місце нової праці. В 10 років юний Микола вже знав, що стане дослідником, вченим, натуралістом. Він навчився читати в 4-річному віці й до семи років прочитав багато книжок, непогано знав латину, французьку та німецьку мови, а також чудово малював і грав на фортепіано. Однак його не прийняли до першого класу початкової школи через фізичну слабкість та сильну ваду мови. Та він дуже хотів вчитися, і батьки самотужки навчали Миколу.

На вступні іспити до школи він подав три власні літературні переклади: з латинської – 200-сторінковий трактат Цицерона «Про обов'язки», з французької – повість Вольтера «Кандід» та з німецької – декілька уривків з праць Гегеля. Найскладніші філософські твори, розібратися в яких подужає не кожна доросла людина з університетською освітою, а тут – одинадцятирічний хлопчик, що вперше переступає поріг школи.

Освіту Миклухо-Маклай здобував у Петербурзькій гімназії та університеті, звідки його виключили за протиріжні погляди. Тоді йому було всього 17 років. Після цього він виїжджає до Німеччини і студіює спершу на філософському факультеті Гайдельберзького університету (1864 р.), а потім на медичних факультетах Ляйпцизького та Єнського університетів. Останній закінчив у 1868 р., коли йому було 22 роки. Там же працював асистентом Ерста Геккеля і спеціалізувався переважно в галузі порівняльної анатомії тварин та на вивченні фауни моря. Уже під час перших мандрівок на Канарські острови, в Італію, на береги Чорного моря поруч із зоологічними дослідженнями проводив спостереження антропологічного й етнографічного характеру.

У Маклая була мета. Він казав: «У моєму становищі дослідника, який поставив перед собою мету довести світові, що всі люди – люди, та унеможливити саме прагнення виправдовувати колоніальні захоплення, грабіж та насилля». Ось чому Маклай так цілеспрямовано вивчає науку за наукою. Йому були необхідні знання з різних галузей науки. Він займається зоологією – вирушає на практику до відомого німецького натураліста Антона Дорна, який створив першу у світі морську біологічну станцію у Неаполітанській затоці. Згодом Маклай вивчає арабську мову, переодягається арабом і під виглядом паломника їде в Аравію, до Мекки, до берегів Червоного моря, де займається порівняльною анатомією різноманітних риб і пише велику монографію «Матеріали з порівняльної неврології хребетних». Після її публікації Маклай стає відомим у світі науки. Його мрія – вирушити до Південних островів, оскільки на той час лише папуаси Нової Гвінеї були ще не займані білою расою, тобто залишалися у первісному стані, були не змішаними, і порівнювати їх з людьми білої раси було цілком коректно.

Серед папуасів Маклай мав великий авторитет, адже він був першою білою людиною, яка жила поруч з ними. Зав-

дяки своїй фантазії, папуаси приписували йому надлюдські здібності, він був для них Людиною з Місяця. Звісно, домогтися такого успіху серед «дикунів» було нелегко. Передусім це вимагало від Маклая надзвичайної мужності, непохитності та сили духу, а також великого терпіння, особливої толерантності та бездоганної чесності у кожному своєму вчинку. Наприклад, якось Маклай довідався, що два папуаси збираються його вбити, щоб скористатися харчами і добром, що є в його хатині. Почувши про це, Маклай прийшов до того села і скликав усіх людей. Але згаданих зухвальців між ними не було. Тоді він попросив покликати і їх. Вони прийшли. Потім Маклай сказав, що два чоловіки збираються його вбити, тому він лягає ось тут під деревом спати, а бажаючи вбити його можуть виконати свій намір. Коли Маклай прокинувся, до нього підійшли ті двоє, які мали намір його вбити, і дали йому подарунки у вигляді поросяти і кокосових горіхів. А оскільки Маклай сам би цього всього не доніс, то вони відправили його й віднесли свої подарунки до його хати.

Маклай мав благородний вплив і на дикі звичаї, які полягали в тому, що дівчина мусила одружуватися з тим, кого їй виберуть ще змалечку батьки. Під впливом Маклая цей усталений звичай було змінено в той спосіб, що дівчина під час спільних весільних церемоній могла змінити вибраного їй нареченого на того, кого вона бажає.

В умовах, у яких Маклай опинився, це був подвиг моральний та, як наслідок, подвиг науковий – незаперечний доказ того, що біологічно папуаси такі ж люди, як і всі інші.

І лише історичні обставини поставили їх на значно нижчий щабель, порівнюючи з європейцями. Вражений побаченим та пережитим Маклай зрозумів, що його покликання – бути не лише вченим, а й громадським діячем. Відтепер він не лише збирач важливих наукових фактів, а й палкий захисник нездолених.

Цікаво відзначити, що відомий дослідник Козаччини, Запорізької Січі професор Дмитро Яворницький був знайомий з Миклухо-Маклаєм. Вони зустрілися в Петербурзі 1877 року, коли Миклухо-Маклай саме повернувся після другої подорожі до Папуа–Нової Гвінеї. Наш земляк, відомий художник Ілля Рєпін (Рєпін) саме намалював відому картину «Запорожці пишуть відповідь турецькому султанові», для якої в ролі писаря позував Дмитро Яворницький. Тож Яворницький хотів подивитися на готову вже картину і зайшов до митця, де і застав Миклухо-Маклая. Їх ріднило не тільки те, що вони були українцями, а й спільні зацікавлення. Яворницький побачив багато колекцій з матеріальної культури, які зібрав Миклухо-Маклай під час своїх мандрівок. Хотілося Яворницькому придбати з того дещо для свого музею, але через стан здоров'я Маклая не зважився попросити. А в квітні 1888 року Миклухо-Маклай помер. Професор Яворницький відвідав дружину покійного, яка й подарувала йому частину рідкісних колекцій. Це була переважно зброя: щит з панцира черепахи, щит зі шкіри крокодила, щит з вуха слона, списи, стріли, два сагайдаки з крокодилячої голови та луки, обтягнуті шкірою.

Розповідаючи про героїчне життя Маклая, необхідно згадати, що декілька перших років вчений жив і подорожував на кошти своїх рідних. Лише їм та ще декільком друзям було відомо, які він ставив перед собою завдання, вирушаючи в багаторічну подорож. І заради досягнення цієї мети Миклухи витратили всі свої заощадження та регулярно віддавали дві третини всіх сімейних прибутків. Відмовляючи собі у всьому, вони заробляли гроші для Маклая, твердо вірячи, що працюють для всього людства.

Микола, незважаючи на величезну зайнятість, підтримував зв'язки з родиною, листувався з сестрою, цікавився історією Малина (недалеко від Києва), де жила його мати. В одному з листів до неї писав: «Живу надією побачитися з Вами». І ця зустріч відбулася через 20 років – у квітні 1886 р. в Малині. Як засвідчують перекази старожилів, він вивчав побут, звичаї, традиції українців. Захоплювався весняними хороводами, зокрема веснянками, купальськими іграми, які організовувала місцева молодь

на річці Ірша. Вчений цікавився походженням древлян, їх історією, найдавнішою дольодовиковою рослиною – азалією понтійською, яка збереглася лише на Поліссі й росла в навколишніх лісах Малина. Він виїздив у сусідні села, вивчаючи антропологічну будову поліщуків. Про те, що Микола Миколайович знав навколишні поселення, засвідчує лист, в якому він просить свого знайомого протягом зими або весни підшукати «будь-де (в Малині чи в Пенязевичах) дівчинку років 9 або 10», яка б допомагала йому

в наукових справах. Пенязевичі (нині село Українка) розташовані від Малина у декількох кілометрах. Перебуваючи в Малині понад два місяці, Микола Миклухо-Маклай впорядковував свої архіви, напружено працював над статтями наукового характеру, вів листування зі своїми численними кореспондентами. Сюди ж, у глибинне Полісся, приїжджали його друзі, вчені й журналісти. А влітку 1887 р. вчений знову, вже з дружиною і дітьми, відвідав родину в Малині.

Особливе місце в житті Маклая займає Австралія, місто Сідней. Тут він одружився з донькою голови уряду Нового Південного Уельсу Маргаритою Робертсон. У них народилося двоє синів: Олександр і Володимир.

Нав'язавши ближчі знайомства з австралійськими науковцями, Микола Миклухо-Маклай стає ініціатором та творцем морської біологічної станції в Сідней. Його мрія здійснюється! Держава виділяє площу під будівництво цієї споруди. Біологічна морська станція, побудована за планами архітектора Джона Кіркпатріка, була урочисто відкрита 24 жовтня 1881 року. Туди відразу переселився Микола Миколайович і активно взявся до роботи, писав наукові трактати, які відсилав до Європи для публікації.

Принагідно слід сказати декілька слів про Миколу Миклухо-Маклая як художника. Протягом своїх мандрівок він зробив біля 700 малюнків. Тут є досконало намальовані портрети тубільців, їхні хатини, цікаві красвиці та навіть вибух вулканів, а також вирізані з дерева різні ідоли. Малювати не завжди було легко. Через забобони тубільці не хотіли позувати. Вони говорили, що, якщо він їх намалює, то вони можуть померти. Або, щоб намалювати жінку, спершу треба було намалювати її чоловіка, щоб не було йому заздрісно. Малювання забирало багато часу, але Микола вважав, що малюнок розповідає в тисячу разів більше, ніж сторінка оповідання.

Дмитро Нитченко (Чуб) – відомий український письменник з Австралії, який пройшов стежками Миклухо-Маклая, дуже влучно і правдиво резюмує: «Тож коли взяти до уваги всю його корисну наукову працю про різні ділянки життя папуасів, а також в ділянці антропології та дослідження рослинного світу, його вплив на тубільне життя й допомогу безборонному населенню Нової Гвінеї, з чим він виступав, апелюючи до уряду Австралії та різних губернаторів, то всю його діяльність і таке безприкладно героїчне поводження не можна переоцінити. Він стає як світовий велетень поруч з тими відомими постатями, що досліджували незнані країни, як Амундсен, Амеґіо Веспуччі, Лівінгстон, Скотт, капітан Кук та інші».

Доктор історії Габріель Моно у 1889 р. написав: «Миклухо-Маклай був найгеніальнішим реформатором науки про людину».

Цікаво, що наш світової слави вчений-дослідник залишив після себе не тільки географічні назви, які він любив давати тим місцевостям, де бував. Наприклад, одна з найбільших річок Нової Гвінеї має ім'я Гоголя, існує дорога Гоголя, берег Маклая, річка Маклая. Наукова експедиція 1971 р. виявила у лексиконі тубільців з Папуа–Нової Гвінеї слова українського походження, зокрема, слово «сокира», яке протягом столітнього періоду закріпилося і «прижилося» в мові аборигенів острова.

Отже, самовіддане, жертвоне життя і бурхлива, цілеспрямована діяльність видатного українського вченого Миколи Миклухо-Маклая – це подвиг справжньої мужності у служінні ідеалам гуманізму.

Оксана ЗАХАРЧУК

